

Jeńcy wojenni z obozu w Stargardzie na pocztówce Maxa Dreblowa z 1914 roku

Jolanta Aniszewska

Stargard

j.aniszewska@muzeum-stargard.pl

Abstrakt

W 2015 r. do zbiorów MAH w Stargardzie zakupiona została pocztówka fotograficzna wydana przez szczecińskiego fotografa Maxa Dreblowa. Przedstawia ona obóz jeniecki, który funkcjonował w okresie I wojny światowej w Stargardzie. Kartka została wysłana w 1914 r. do działacza polskich organizacji, księdza Jana Nepomucena Zakryśa z Klonówki koło Pelplina.

Abstract

In 2015 a photographic postcard was purchased for the collection of the Museum of Archaeology and History in Stargard. It was issued by a Szczecin photographer Max Dreblow. It shows a prison camp which was in use during World War I in Stargard. The postcard was sent to an activist of Polish organisations, Rev. Jana Nepomucen Zakryś from Klonówka near Pelplin in 1914.

Słowa kluczowe

pocztówki fotograficzne, Max Dreblow, Stargard, obóz jeniecki, I wojna światowa, ks. Jan Nepomucen Zakryś, ks. Józef (Joseph) Block

Keywords

photographic postcards, Max Dreblow, Stargard, World War I, Rev. Jan Nepomucen Zakryś, Rev. Józef (Joseph) Block

W 2015 r. MAH w Stargardzie zakupiło pocztówkę fotograficzną, sygnowaną przez szczecińskiego fotografa Maxa Dreblowa, przedstawiającą obóz jeniecki w Stargardzie w 1914 r.¹, a więc w początkowym okresie jego funkcjonowania.

Pocztówki pojawiły się w obiegu pocztowym w Niemczech w latach 70. XIX w. Od drugiej połowy lat 90. XIX w. do zakończenia I wojny światowej trwał ich „złoty okres”. Z czasem ich popularność osłabła, nie oznaczało to jednak zaniku tej formy korespondencji, a jedynie jej spowszednienie. Od lat 20. XX w. kartki stają się coraz

¹ Zbiory MAH w Stargardzie, nr inw. MS/H/2714.

mniej zróżnicowane, kończy się czas poszukiwania nowych technik drukarskich, a wysublimowana stylistyka oraz zdobnictwo powoli tracą na znaczeniu.

Specyficznym rodzajem pocztówek były kartki fotograficzne – zdjęcia, które po dostosowaniu formatu papieru (9×14 cm) i dodaniu nadruków na odwrotnej stronie, spełniały wymogi stawiane korespondencji używanej w obiegu pocztowym. W odróżnieniu od innych pocztówek, jeśli nie przedstawiały one znanych osób lub wydarzeń o szerokim zasięgu, były wytwarzane najczęściej na zlecenie wąskiego kręgu odbiorców, co stanowiło o ich wyjątkowym charakterze. Popularne były przede wszystkim „portrety” osób, przedstawienia ulic i domów². Pojawiają się na nich głównie żołnierze, dla których pocztówki były specyficzną pamiątką z okresu służby wojskowej, także właściciele i pracownicy różnych, często niewielkich, firm, albo mieszkańcy konkretnych kamienic czy domów. Czasami jednak to architektura stawała się tematem wiodącym kartki, a portrety mieszkańców – wyglądających przez okna – stawały się przez to subtelne i pozornie niezamierzone. Zdecydowanie rzadziej na kartkach fotograficznych utrwalano wyjątkowe zdarzenia, np. prywatne uroczystości (np. śluby), wizyty znamienitych gości czy też właśnie sceny z obozów jenieckich.

Omawiana kartka, jak wskazuje nadruk, została wydana przez Maxa Dreblowa (1869-1927), znanego szczecińskiego fotografa, który zasłynął przede wszystkim z pocztówek przedstawiających port, statki i marynarzy³. Chętnie dokumentował on także wydarzenia bieżące, gdyż był reporterem „Ostsee Zeitung”, a pod koniec życia także fotografem prasowym. W okresie I wojny światowej wykonywał zdjęcia w obozach jenieckich⁴, zapewne jedynie część z nich wydana została w formie pocztówek. Z uwagi na to, że dokumentacja ikonograficzna obozów jenieckich nie jest zbyt obszerna, jego zdjęcia zrobione w pomorskich obozach Altdamm (obecnie Szczecin Dąbie, dzielnica Szczecina) oraz Stargard mają znaczenie szczególne.

Wykonywanie fotografii w obozach jenieckich musiało odbywać się za aprobatą władz obozowych. Dokumentacja taka powstawała m.in. przy okazji wizytacji. Pocztówki obozowe⁵ były używane w korespondencji jenieckiej, a także wykorzystywane w celach propagandowych. Z raportów wizytacyjnych wiadomo jednak, że jeszcze we wrześniu 1915 r. w Stargardzie poczta obozowa była słabo zorganizowana⁶.

Na pocztówce ze zbiorów MAH w Stargardzie widoczny jest plac z dużym drewnianym barakiem w tle. Na pierwszym planie znajdują się niemieccy oficerowie, zapewne z komendantury obozu, za nimi zaś, stojący w kilkunastu rzędach, jeńcy. Wielu ze zgromadzonych mężczyzn ma, narzucone na mundury, wojskowe płaszczki,

² Walter 1999, 25; Michaś 2012.

³ Czejarek 2009, 5; Gwiazdowska [2015], 172.

⁴ Czejarek 2009, 156-158.

⁵ W przypadku obozu w Stargardzie znane są dwie serie: *Kriegsgefangenenlager Stargard (Pom.)* zawierająca rysunkowe portrety jeńców oraz *Collection du Comité International de la Croix-Rouge a Genève: Camps de prisonniers* przedstawiająca jeńców przy pracy – zbiory MAH w Stargardzie, nr. inw.: MS/H/2138, 2451, 2628- 2630.

⁶ Berichte 1915, 43.

co wskazuje, że fotografia została wykonana jesienią 1914 r. Kartka podpisana została „Gefangene Russen” (jeńcy rosyjscy) (ryc. 1).

Niestety na pocztówce, co często zdarza się w przypadku kartek fotograficznych, nie wskazano miejscowości, w której wykonano zdjęcie. W korespondencji i na stemplu pocztowym widnieje Stargard, jest to jednak dowód pośredni. Identyfikację obozu potwierdziło bardzo podobne zdjęcie, nieznanego autora, opublikowane w pracy prof. dr. Aleksandra Backhausa w 1915 r. (ryc. 2)⁷ oraz niemal identyczna fotografia ze zbiorów Kriegsarchiv w Wiedniu⁸.

Stargard leżał na terenie tzw. II Korpusu Armijnego (Armeekorps), gdzie zlokalizowane były cztery duże obozy jenieckie. Trzy z nich przeznaczone były dla szeregowych: Altdamm (Szczecin Dąbie), Stargard i. Pom. (Stargard) i Schneidemühl (Piła), a jeden dla oficerów (Stralsund-Danhölm)⁹.

W Stargardzie w okresie I wojny światowej, obóz jeniecki funkcjonował w dwóch lokalizacjach określanych w dokumentach jako: „stary” i „nowy obóz”. Pierwsze miejsce, widoczne na pocztówce, użytkowane było najprawdopodobniej od września 1914 r.¹⁰

W tutejszym obozie jenieckim największą grupę stanowili jeńcy rosyjscy, stąd potocznie używano określenia „obóz rosyjski” (Russenslager). Zajmował on obszar wytyczony pomiędzy: Tormoorweg (obecnie ul. Wojska Polskiego i ul. Władysława Reymonta) a Birkenweg (ul. Brzozowa) oraz Feldstr. (ul. Polna) a linią kolei wąskotorowej. We wrześniu 1915 r. w obozie przebywać miało 17500 jeńców (z czego 10000 znajdowało się w oddziałach roboczych)¹¹. Stan obozu na dzień 10 października 1918 r. wynosił przeszło 20 tysięcy osób¹².

Pocztówka została nadana pocztą 9 grudnia 1914 r., taka też data została wpisana w korespondencji prowadzonej w języku niemieckim (ryc. 3). Pojawiają się tam wzmianki o obozie, w którym ksiądz, o imieniu podanym w skrócie (*Jos.*), odprawił mszę dla jeńców. Anonimowy nadawca, zapewne dobrze znający kapłana (może był to ktoś z rodziny?)¹³, pisze także o jego dalszej pracy. Z całą pewnością ks. *Jos.*, to ówczesny proboszcz katolickiej parafii pw. św. Józefa w Stargardzie, ksiądz Józef (Joseph) Block¹⁴ (ryc. 4). Kartkę wysłano do księdza Zakrysia z Klonówki, w diecezji pelplińskiej. W tym czasie (aż do 1924 r.) posługę kapłańską sprawował tam

⁷ Backhaus 1915, 31.

⁸ KAW BS, 389. Za wskazanie tej fotografii dziękuję Joannie Kościelnej.

⁹ Doegen 1921, 12, 18.

¹⁰ APS AmS, 8949-8951.

¹¹ Berichte 1915, 42.

¹² Doegen 1921, 12-13 – podaje, że 16505 jeńców stanowili Rosjanie, a pozostali to: Francuzi, Belgowie, Anglicy, Serbowie, Rumuni, Włosi, Portugalczycy i Amerykanie.

¹³ W tym czasie mieszkała z ks. J. Blockiem jego matka Ida Block z domu Fridländer - Adressbuch 1915, 167; Kaluza 2010, 123.

¹⁴ Ks. Józef (Joseph) Block urodził się 7 września 1877 r. w Bytowie, w latach 1898-1901 studiował w seminarium w Pelplinie, święcenia kapłańskie przyjął 17 marca 1901 r. Od 28 października 1901 r. sprawował posługę kapłańską w parafii św. Jadwigi w Berlinie, a od 5 października 1911 r. do listopada 1922 r. (?) był proboszczem katolickiego kościoła św. Józefa w Stargardzie. Od 23 września 1925 r. do przynajmniej 1942 r. był proboszczem w Kątach Opolskich. Zmarł w 1951 r. w tej miejscowości i tam też jest pochowany - Handbuch 1907, 269; Sambale 1911, 209; Handbuch 1913, 109; Handbuch 1927, 128; Handbuch 1942, 82; Harteld 2008, 122; Kaluza 2010, 123-131.

ks. Jan Nepomucen Zakryś (1875-1935), aktywny polski działacz niepodległościowy i społecznik (ryc. 5)¹⁵.

Interesujące jest, że w zbiorach MAH w Stargardzie znajduje się jeszcze jedna pocztówka adresowana do księdza z Klonówki¹⁶. Jest to kartka wcześniejsza, wysłana ze Stargardu 26 września 1914 r. (ryc. 6-7). Jej nadawcą był wspomniany wyżej ks. Józef Block. Także ta kartka, mimo że przedstawia wnętrze kościoła katolickiego w Stargardzie, związana jest z obozem jenieckim. W jej treści, sporządzonej, co warte podkreślenia, w języku polskim, pojawiają się bowiem informacje o pobycie w tutejszym obozie polskich jeńców¹⁷. Ks. J. Block, zwracając się do proboszcza z Klonówki, pisał: *Mój Kochany Księżu Nepku, co świadczy, że obaj duszpasterze musieli być zaprzyjaźnieni, tak bowiem nazywali ks. Zakrysia członkowie rodziny*¹⁸.

Nie wiemy, czy to ks. Jan N. Zakryś prosił o informacje o jeńcach, czy może bardziej zależało na tym stargardzkiemu księdzu i znającej duchownych nieznaną osobie, która wysłała omawianą kartkę. A może, w równym stopniu, obaj kapłani interesowali się losem uwięzionych na terenie Niemiec rodaków? Nie wiemy także, czy ta korespondencja miała ciąg dalszy i czy skutkowałą jakąkolwiek pomocą dla jeńców. Niewątpliwie jednak pocztówka z widokiem obozu jenieckiego, wydana przez Maxa Dreblowa, nie została wybrana przypadkowo. Obu katolickim kapłanom los polskich jeńców nie pozostawał obojętny. Nie można więc wykluczyć, że wraz rozwojem badań nad tematyką jeniecką doby Wielkiej Wojny, znajdą się dalsze materiały pozwalające ustalić więcej szczegółów na temat polskich jeńców z obozu w Stargardzie. Jest to o tyle istotne, że w znanych opisach obozu i danych statystycznych nie wymieniano Polaków. Żołnierze z wojsk zaborców trafiali bowiem do niewoli jako jeńcy armii, których mundury nosili i tak też byli traktowani przez kaptora.

¹⁵ Ks. Jan N. Zakryś urodził się w 1875 r. w Bładowie koło Tucholi, zmarł w 1935 r. w Wąbrzeźnie. Studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz Wyższym Seminarium Duchownym w Pelplinie. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1900 r. Był kapłanem m.in. w Starogardzie Gdańskim, Klonówce i Wąbrzeźnie. Był członkiem Towarzystwa Naukowego w Toruniu, wicepatronem Towarzystw Ludowych na okręg starogardzki, członkiem Rady Ludowej w Starogardzie, a także delegatem na Sejm Dzielnicowy w Poznaniu w grudniu 1918 r. Brał także udział w Zjeździe Młodokaszubów w Gdańsku, jednej z najważniejszych organizacji działających na rzecz obudzenia w Kaszubach świadomości etnicznej i zachowania ich tradycji kulturowych i językowych. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości aktywnie działał w Stronnictwie Narodowym. Jego pogrzeb, szeroko opisywany w lokalnej prasie, miał charakter społecznej manifestacji - Walkusz 1991, 9, 11, 23; Wielgoszewski 2011, 8; Wiecki 2014, 62-64.

¹⁶ Nr inw. MS/H/1751.

¹⁷ W korespondencji napisano m.in. *W Stargardzie roi się od rannych i jeńców. Mamy ich 6000 i spodziewają się jeszcze więcej. Pomędzy nimi też dużo z naszych. Postaram się dla nich o ile można. Żal mi tych biedaków! Chłód i głód. Potrzebne im ciepłe ubrania, szczególnie koszule. Skarżą się na jedzenie i robactwo.*

¹⁸ Wiecki 2014, 62.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Szczecinie (APS)

Akta miasta Stargardu (AmS)

- 8949 Inanspruchnahme von Ländereien zur Errichtung des alten Kriegsgefangenenlagers am Torfmoorwege, 1914-1925.
- 8950 Inanspruchnahme einer Parzelle Nr 268 am Birkenwege zur Lagerung von Latrinestoffen vom Kriegsgefangenenlager, 1915-1925.
- 8951 Inanspruchnahme von Ländereien zur Errichtung des neuen Kriegsgefangenenlagers am Bummelwege, 1915-1925.

Kriegsarchiv Wien (KAW)

Bildersammlung und audiovisuelle Sammlungen. I WK Fronten Bundesgenossen (BS)

- 389 Russen im Gefangenenlager Stargard in Pommern.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Adressbuch 1915. Adress-Buch für Stargard in Pommern 1915. [Stargard].

Berichte 1915. *Berichte der dänisch-russischen Kommissionen zum Besuch der Gefangenenlager in Deutschland*. [Berlin].

Handbuch 1907. *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegation-Bezirks für das Jahr 1907*. Breslau.

Handbuch 1913. *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegation-Bezirks für das Jahr 1913*. Breslau.

Handbuch 1927. *Handbuch des Bistums Breslau und seines Delegationbezirks für das Jahr 1927*. Breslau.

Handbuch 1942. *Handbuch des Erzbistums Breslau für das Jahr 1942*. Breslau.

LITERATURA

Backhaus A. 1915. *Die Kriegsgefangenen in Deutschland: gegen 250 Wirklichkeitsaufnahmen aus deutschen Gefangenenlagern; in deutscher, französischer, englischer, spanischer und russischer Sprache*. Siegen - Leipzig - Berlin.

Czejarek R. 2009. *Szczecin i okolice w obiektywie Maksy Dreblowa*. Szczecin.

Doegen W. 1921. *Kriegsgefangene Völker*. Band 1: *Der Kriegsgefangenen Haltung und Schicksal in Deutschland*. Berlin.

Gwiazdowska E. [2015]. Dreblow Max. W: T. Białecki (red.), *Encyklopedia Szczecina - wydanie jubileuszowe z okazji 70-lecia polskiego Szczecin*. Szczecin, 172.

Harteld K. 2008. *Ferdinand Piontek (1878-1963). Leben und Wirken eines schlesischen Priesters und Bischofs*. Köln-Weimar-Wien.

Kałuża H. 2010. *Przy Boskim Sercu... Dzieje parafii i kościoła pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Kątach Opolskich*. Nysa.

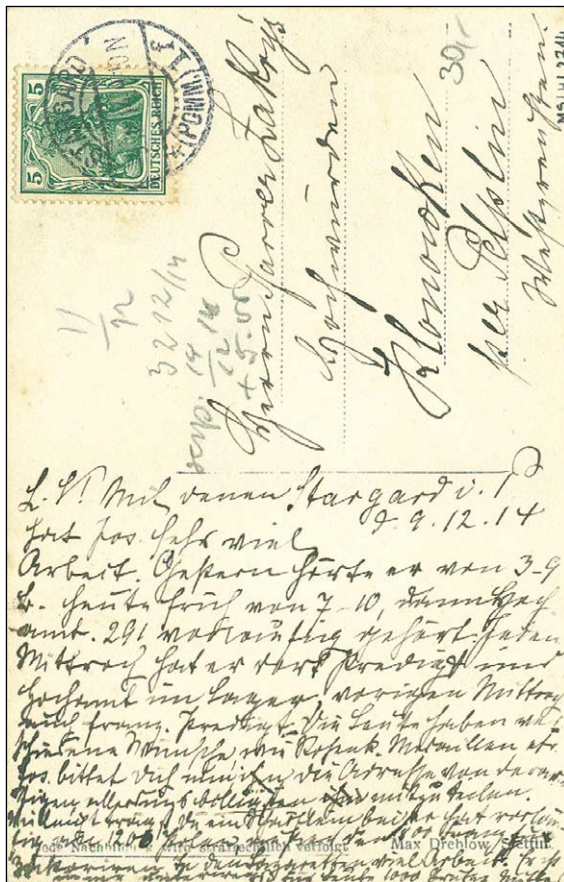
- Michaś A. 2012. *Real & Other Photos. Wstęp do historii, identyfikacji i kolekcjonowania wczesnych fotograficznych kartek pocztowych*. Warszawa.
- Sambale A. 1911. Personal Nachrichten. Anstellungen und Beförderungen. *Schlesische Pastoralblatt* 32 (1 November 1911), 209.
- Walkusz J. 1991. Działalność polityczno-narodowa duchowieństwa Pomorza Nadwiślańskiego 1918-1939. *Dzieje Najnowsze* 23 (4), 3-23.
- Walter K. 1999. Widokówka i fotografia. W: R. Jaworski, M. Molik (red.), *Miasto na pocztówce. Poznań na tle porównawczym*. Poznań, 21-28.
- Wiecki D. 2014. Wąbrzeski „Nepek”. *More Maiorum* 5 (16), 62-64.
- Wielgoszewski W. 2011. Czciiciel Maryi, duszpasterz i społecznik. *Niedziela* 48 (884) z 27 listopada 2011, 8.

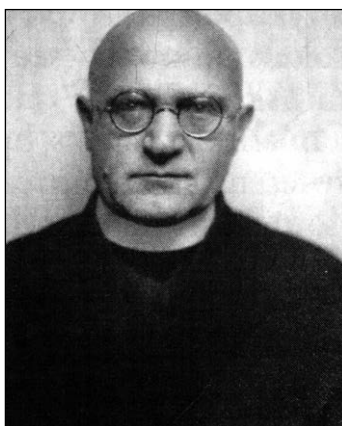
Ryc. 1. Obóz jeniecki w Stargardzie na pocztówce Maxa Dreblowa, 1914 r. Zbiory MAH w Stargardzie

Ryc. 2. Jeńcy na placu obozowym w Stargardzie (wg Backhaus 1915) Backhaus 1915

Ryc. 3. Poczтівka wysłana w grudniu 1914 r. przez anonimowego nadawcę ze Stargardu do ks. Jana N. Zakrysia z Klonówki. Zbiory MAH w Stargardzie

Ryc. 4. Ks. Józef Blok (1877-1951), proboszcz parafii katolickiej w Stargardzie w okresie I wojny światowej (wg Kaluża 2010)

Ryc. 5. Notka prasowa poświęcona ks. Janowi N. Zakrysiowi (1875-1935)
 (wg „Słowo Pomorskie”, 28 stycznia 1935 r.)

Ryc. 6. Pocztaówka przedstawiająca wnętrze kościoła św. Józefa w Stargardzie. Zbiory MAH w Stargardzie

